

DEĞERLER EĞİTİMİ MERKEZİ YAYINLARI
© Eserin Her Türlü Basım Hakkı Anlaşmalı Olarak
Değerler Eğitimi Merkezi Yayınlarına aittir.

ISBN : 978-605-4036-09-7
Sertifika No: 0107-34-007151

Kitabın Adı
İslam Düşüncesine Giriş

Kitabın Yazarı
Prof. Dr. Burhanettin TATAR

Yayın Koordinatörü
Mahmut ZENGİN

Editörler
Yrd. Doç. Dr. Necdet SUBAŞI
Prof. Dr. Yasin AKTAY
Prof. Dr. Burhanettin TATAR

Redaksiyon
Saliha TÜRKSOY

Kapak ve Sayfa Düzeni
Utku SÖNMEZ

Baskı-Cilt
Nesil Matbaacılık

Dem Yayınları Ensar Neşriyat Tic. A. Ş. Organizasyonudur.

1. Basım
Ağustos 2009

İsteme Adresi
Kıztaşı Cad. No: 10 Fatih / İstanbul
Tel : (0212) 491 19 03 – 491 19 04 Faks : (0212) 491 19 30
www.ensarnesriyat.com.tr ensar@ensarnesriyat.com.tr

İSLAM DÜŞÜNCESİNE GİRİŞ

Prof. Dr. Burhanettin Tatar

İstanbul 2009

Prof. Dr. Burhanettin TATAR

1963 yılında Samsun'da doğdu. 1988'de OMÜ İlahiyat Fakültesini bitirdi. Yüksek Lisans çalışmaları esnasında aynı fakülteye İslam Felsefesi Anabilim dalında Araştırma Görevlisi olarak atandı. 1993 yılında doktora çalışmalarını sürdürmek üzere gönderildiği Amerika'da "*Interpretation and the Problem of Authorial Intention*" adlı doktora teziyle doktor unvanını aldı. Doktora tezi İngilizce ve Türkçeye aktarılmış şekilleriyle Amerika'da ve Türkiye'de yayımlandı. 2002 yılında İslam Felsefesi alanında Doçentlik unvanını aldı. 2008 yılında aynı alanda Profesörlüğe yükseltildi. Halen OMÜ İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Ulusal ve uluslar arası birçok yayını söz konusudur.

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	1
Önsöz.....	3
Giriş	9

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM DÜŞÜNCESİNİN HERMENÖTİK YAPISI

I. Kur'an Yorum Geleneği Olarak İslam Düşüncesi	29
II. Kur'an'ın Muhatabı Olarak İslam Düşüncesi.....	34
III. Kur'an'ın Varlık Tarzlarının Açılımı Olarak İslam Düşüncesi	35
IV. Kur'an'a Yönelik Şiddet Politikaları Olarak İslam Düşüncesi	44

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM DÜŞÜNCESİNİN KURAMSAL KARAKTERİ

I. Kuramsal Akıl Geleneği Olarak İslam Düşüncesi.....	51
II. Zamansallık - Mekansızlık Felsefesi Olarak İslam Düşüncesi	58
III. Paradoksal Düşünme Tarzı Olarak İslam Düşüncesi	65
IV. Metaforik, Alegorik, Karikatüristik Düşünme Tarzı Olarak İslam Düşüncesi	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM DÜŞÜNCESİNİN BAZI VAROLUŞSAL-ESTETİK KAYGILARI

I. Şehir Felsefesi Olarak İslam Düşüncesi	83
II. Sorgulama Tarzı Olarak İslam Düşüncesi	96
III. Sanat Formu Olarak İslam Düşüncesi	108
IV. Kadın Varlığıyla Yeniden Yüzleşme Zemini Olarak İslam Düşüncesi	117
Genel Kaynakça.....	131
Okuma Listesi	137

SUNUŞ

YAŞADIĞIMIZ DÜNYA tam bir bilgi patlamasının yaşandığı bir dünya. Bilginin aşırı bir artışı ve çoğalması söz konusu, ama garip bir biçimde bu bilgi artışı insanları daha bilgili kılmıyor. Aşırı bilgi, bilgilendirici fonksiyonunu neredeyse yitirmiş, çünkü bu bilgi çokluğu sağlıklı bir zihnin işleyişini neredeyse felç ediyor. Bilginin geleneksel formları değişmiş, bilginin yeni biçimleri, bütünsellik algımızı parçalıyor, yoğun bilgi bombardımanı arasında yolumuzu kaybetme çelişmesini yaşıyoruz.

Bilgi çağı da denilen bu zamanda uzmanlaşma alabildiğine ileri boyutlara varmış, ama bu uzmanlaşmanın bir aşamasında bilgi alanları birbirine alabildiğine yabancılaşmıştır. İnsanlar kendi uzman oldukları alanın dışındaki alanlara yabancılaştıkça, tabii oldukları bilim disiplinleri yüzünden kendi alanlarının hakkını vermekten de uzaklaşıyorlar. Bu disiplinler altında bilim "gerçek hakkında bir bilgi" olmaktan ziyade giderek "bilgi hakkında bir bilgi" olmaya doğru yol alan bir "kopuş" durumunu yaşamak zorunda kalmaktadır.

Bu kopuş sadece bilgi ile bilginin nesnesi olan gerçek arasında değil, aynı zamanda sıradan insan ile akademik dünya, farklı disiplinler ve yine bu disiplinlerin kendi iç hiyerarşisi arasında, daha da ilginç bu disiplinler ile Türkiye arasında yaşanmaktadır.

Oldukça giriftleşmiş bir dünyayı içindekilerle ve dışındakilerle birlikte kavramanın imkânları azalıyor, çünkü bilginin ve

bilmenin sınırları genişliyor. Yeni bir dünyada, çoğalan ve her biri farklı bir disiplin içinde şekillenen yüzlerce deneyimden beslenen bilgi formları modern insanın bilgiyle kurmak istediği temas noktalarını daraltıyor. Bilgi hiyerarşisi yeniden şekilleniyor, bu nedenle bilginin her bir türüne nüfuz etme konusundaki geleneksel ilgilerin takviye edilmesi gerekiyor.

Bu mülahazalardan hareketle Değerler Eğitim Merkezi, tüm bu kopuşları bir nebze telafi edebilmek amacıyla “*bilim disiplinlerine giriş*” türünden yeni bir dizi başlatıyor. Edebiyattan iletişime, dinden felsefeye kadar pek çok alanda, birer ön-okuma programı da sayılabilecek bu küçük kitaplar dizisiyle, genel okuyucunun akademi dünyasının bilgisiyile buluşması amaçlanıyor. Herhangi bir bilimsel bilgi ya da disiplinle uzmanlık düzeyinde temas kurmamış bir ilgi dünyasını beslemek amacıyla tasarlanan seride belli başlı alanlara ilişkin bir mukaddime ihtiyacının karşılanması hedefleniyor. Bu çerçevede özellikle sosyal bilimler alanından din bilimleri alanına, kendi içinde pek çok kompartimana bölünmüş modern bilgi envanterinin hâkim temel unsurları üzerinde hazırlık düzeyinde bir giriş denemesi sayılabilecek bu çalışmaların okuma programlarına belli bir düzen ve derinlik katması umulmaktadır.

Temel disiplinlere giriş niteliğindeki bu kitapların her biri, sahasının uzmanlarınca yazılmış ve her bir disiplinin gelişim tarihi, iç çeşitlenişi, ayrılaşması ve özellikle Türkiye’deki tarihi ile birlikte bu disiplin hakkında daha kapsamlı bir okuma listesini içermektedir.

Türkiye’deki bilgi birikiminin kendi bütünlüğünü temin etme, akademi ve halk arasındaki ilişkiyi sağlıklı bir biçimde tesis etme, bilimlerin birbirleriyle daha kolay temaslarını sağlama ve bütün bu bilimlerin Türkiye ile ilgilerini bütünsel bir çerçevede yeniden gözden geçirme noktasında faydalı olmasını umuyoruz.

Değerler Eğitimi Merkezi / Mayıs 2008

ÖNSÖZ

İSLAM DÜŞÜNCESİ, İslam'ın bir din olarak dünya tarihi içinde etkin rol oynayabilmesine katkı yapan bir entelektüel gelenektir. Belki o, en temelde, insan bilincinin İslam'ın Kur'an ve hadisler gibi temel metinleriyle farklı ortamlarda diyalojik ilişkiye girme biçimleri olarak tanımlanabilir. Bu noktada İslam düşüncesini, sadece söz konusu temel metinleri yorumlamaya ve içinde bulunduğu ortamla ilişkilendirmeye çalışan insan bilincinin bir ürünü olarak görmek tek yanlı bir tutum olabilir; zira İslam düşüncesini, diğer düşünme biçimlerinden ayırt eden hususların başında, onun Kur'an ve hadisleri, insanlar tarafından yoruma konu oldukları kadar, insanları yorumlayan metinler olarak görmesi gelir. Daha açık deyişle İslam düşüncesi, İslam'ın temel metinlerini yorumlanması gereken bir entelektüel ya da bilimsel nesne olarak

görmez; aksine onlara insan varlığını topyekün sorgulayan ve yorumlayan bir "faaliyet" (aktif metinler, hitap) olarak yaklaşır. Kur'an ve hadislerle İslam düşüncesi arasındaki bu "hitap - muhatap" ilişkisi nedeniyle ortaya "karşılıklı yorumlama" hadisesi çıkmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, her ne kadar klasik İslam düşüncesi ile modern İslam düşüncesi arasında belli ölçülerde bir paradigma farklılığı söz konusu olsa da esas itibarıyla "hitap-muhatap" ilişkisi değişmemiştir. Klasik İslam düşüncesi, genel olarak kendisini Ortaçağlarda hakimiyetini korumuş olan metafiziksel (hiyerarşik) kainat tasarımları içinde konumlandırmıştır. Ne var ki modern evren tasarımlarının ortaya çıkması ve pozitif bilimlerdeki dönüşümler sonrası özellikle Batı entelektüel dünyasında metafizik anlayışların ağır eleştirilere maruz kalması modern İslam düşüncesini yeni yorumlama modelleri ya da paradigmaları arayışına itmektedir.

Bunlara ilaveten küreselleşme sürecinde farklı kültürler, diller, inançlar, ülkeler arasında oluşan yeni iletişim mekanları, "Daru'l-İslam" diye anılan ve klasik İslam düşüncesini bir şekilde yönlendirmiş olan klasik mekan kavramının ötesindeki düşünme imkanlarına işaret etmektedir. Klasik metafiziksel (hiyerarşik) kainat tasarımlarının etkisinde vahiy ile sanki tarih üstü bir algı düzeyinde her zaman geçerli olabilecek bir ilişki kurmayı amaçlayan klasik metafiziksel düşünce, yerini gittikçe tarihsel dönüşümlerin neden olduğu farklı açılımlar ya da tarihsel kıvrımlar içinde vahiy ile tarihsel ilişki kurmayı amaçlayan zamansal dini düşünceye bırakmaktadır.

İslam düşüncesi İslam'ın kutsal metinleriyle olan tarihsel yüzleşmelerinde kendisini tarih üstü bir metafiziksel kesinlik hedefine kilitlemekten ziyade doğrudan kendi zamansallığı ve faniliği ile yüzleştiğini artık daha fazla hesaba katmaktadır. Bu durum, klasik İslam düşüncesinde rehber kavram olan "bilgi"ye karşılık, modern İslam düşüncesinde "yorum" kavramının ön plana çıkmasına neden olmaktadır.

Bu noktada "yorum" kavramı, klasik "rey", "şahsi yorum" ya da "zann" gibi tabirlerle eşit tutulmamalıdır; zira "yorum" kavramı, ontolojik anlamıyla insan bilincinin yöneldiği varlık ile -hakikate ulaşma amacıyla- sürekli olarak ilişkiye girme çabasına işaret eder. Bir başka deyişle o, insan bilincinin yöneldiği varlığı açık bir epistemolojik nesne konumuna indirgeyemeyecek kadar zamansal olduğunu dikkate alır ve böylece söz konusu varlığın farklı ortamlarda kendisini farklı açılardan ifşa edebileceğini varsayar. Yorum kavramı, hakikate ulaşmayı bir süreç olarak ele alarak ortaya çıkan her bilgiyi bir perspektif tecrübesi şeklinde kabullenir.

Modern İslam düşüncesi, perspektif ve yorum kavramlarının yol açtığı çoğulculuk algısının etkisiyle sürekli dönüşümlere ve yeni açılımlara maruz kalmaktadır. Tarihselci, gelenekçi, feminist, siyasal İslamcı, liberal, muhafazakar gibi tabirlerle konumlandırılmaya çalışılan düşünme biçimleri bu dönüşüm ve açılımlardan sadece bir kaçıdır. Kuşkusuz bu dönüşümler ve açılımlar, sadece entelektüel düzeydeki bir durumu göstermemektedir; belki daha esaslı olarak günümüz Müslümanlarının farklı karakterlerini, yaşama biçimlerini veya dünyayı algılama formlarını açığa çıkarır. Bu noktada Alman filozofu Fichte'nin idealizm ve realizm arasındaki klasik tartışmaya işaretle bu fel-

sefelerden birini ya da ötekini tercih etmenin felsefi kanıtlardan daha çok insanların farklı karakterlere sahip olmasıyla ilgili olduğuna dair değerli görüşünü dikkate almak gerekir.

Her ne kadar insan karakteri, kültürel olarak şekillenen bir süreç olarak eğitime konu olsa da kendi içinde tek-tiplleştirilemez bir ayrışma ya da farklılaşma eğilimini barındırmaktadır. Bu durum, İslam'ın kutsal metinleri karşısında kendisini muhatap (yorumlanmış) kabul eden İslam düşüncesi ile kendi içinde farklılaşma temayülünde olan insan karakteri arasında rasyonel olarak önceden öngörülemez bir ilişki alanını dikkate almayı zorunlu kılmaktadır. Modern İslam düşüncesi, ütöpik olmak gibi bir kurgusal amaç taşımadığı sürece, kendi tarihsel tatbik imkanı olarak insan karakterindeki bu öngörülemez farklılaşmayı ve çoğulculuğu kabullenmektedir. Yukarıda kısmen işaret ettiğimiz tarihselci, gelenekçi, feminist, siyasal İslamcı, liberal ve muhafazakar gibi yaklaşımlar bu karakter farklılaşması ile yakından irtibatlı olmalıdır.

Bu duruma bakarak modern İslam düşüncesinin her yaklaşım biçimini ve farklı karakter oluşumlarını eleştirilemez bir noktada tutması gerekmemektedir. Aksine farklı yaklaşımların ve karakterlerin kendi zamansallıkları içinde daha doğruya erişebilmeleri adına karşılıklı olarak birbirlerini yorumlamaları ve eleştirmeleri belki en makul tutumdur. Zaten böylesi bir diyalojik ortam, aslında İslam düşüncesi diye tek bir "şey" in olmadığını ve onun kendi içinde zaten bir karşılıklı iletişim ve konuşma süreci olduğunu gözler önüne serer.

Bu çalışmanın temel amacı, giriş kısmında daha ayrıntılı olarak ifadelendirildiği şekliyle okurları bu diyalojik ortama

katılmaya heveslendirmektir. Kuşkusuz bu diyaloga katılmak için okurların kendilerini öncelikle İslam'ın kutsal metinlerine muhatap kabul etmeleri gerekmektedir. Belki İslam'ın günümüz dünyası içinde aktif bir tarihsel rol oynamaya devam etmesi bile insanların İslam düşüncesi denen diyalojik ortama katılmaları için yeterli bir tarihsel nedendir; zira bu diyalog süreci, basit bir entelektüel uğraş ya da haz meselesi değildir; belki o, açıkça farkında olalım ya da olmayalım, varlığımızı ve karakterlerimizi şekillendiren bir ontolojik tarihsel hadisedir.

GİRİŞ

İSLAM DÜŞÜNCESİNE DAİR bir giriş yazısı nereden başlamalıdır? En azından böylesi bir soruyla işe koyulmak İslam düşüncesine nüfuz edebilmenin imkanlarını kısmen aydınlatan bir işlev görebilir. İlk bakışta "giriş" kelimesi, halihazırda sahip olduğumuz düşünce ufkunun sınırlarını aşmamızı sağlayacak farklı bir anlam eşiğinin önünde durduğumuzu ima eder. Ne var ki bu durum aynı zamanda nüfuz edilecek anlam dünyasının (İslam düşüncesinin) bir şekilde dışında durmakta olduğumuza dair bir imaj oluşturmaktadır. Acaba "giriş" kelimesi, bizlerin nüfuz edilecek anlam dünyasının "dışında" durduğuna işaret ederek düşünce alanını "iç" ve "dış" şeklinde mekansallaştırırken paradoksal bir görünüm alıyor mu?

Bir giriş yazısı, şayet nüfuz edilecek farklı bir anlam dünyasının eşiğini temsil ediyorsa bu durumda o, bizi davet ettiği bu farklı dünya ile yüzleştirenken şeffaflaşmalı yani düşünce alanı-

nı "iç" ve "dış" şeklinde ikiye bölmemelidir. Dahası böylesi bir mekansal bölümlenme imgesi, bir giriş yazısına kaldıramayacağı kadar ağır bir işlev atfedebilir ve sanki nüfuz edilecek anlam dünyasının "eşiğin gerisinde durmakta olan bir nesnelere yığını" gibi algılanmasına yol açabilir. O halde İslam düşüncesine dair bir giriş yazısını bu pozitivistik çağrışımdan uzak tutacak şekilde nasıl anlamlandırmalı ve şekillendirmeliyiz?

Bu sorundan kaçınmanın bir yolu, söz konusu giriş yazısının, potansiyel okurlarını bir tür *terra incognita* (bilinmeyen dünya) nın keşfine hazırlamak gibi ideal bir amaç gütmesiyle açılabilir görünmektedir. Bu durumda o, bizleri aşına olduğumuz dünyanın ötesine hazırlama anlamında bir tür entelektüel ritüel (*initiation*) işlevini üstlenecektir. Daha açık olarak söylersek, o potansiyel okurlarını halihazırda inşa edilmiş bir fikirler müzesiyle buluşturmanın çok ötesinde, nüfuz edilecek dünyada kendileriyle yeniden yüzleşmeye davet edecektir.

Terra incognita, birilerinin zaten bildiği ve başkalarına kendini henüz açmamış bir dünya değildir. Tam tersine o, içine girerken okurun kendisini yeniden keşfetmesine imkan verebilecek bir potansiyel alan olarak giriş yazısı yazarlara da kapalı bir dünyadır. O asla tamamlanamayan ve keşfedilirken yeniden inşa edilen bir dünyadır. Bu yüzden İslam düşüncesi hakkında giriş yazısı yazan birinin yapabileceği tek şey, potansiyel okurlarına kendileriyle farklı bir şekilde yüzleşmelerine imkan verebilecek ucu açık bir anlam dünyasını gösterebilmektir.

Anlaşılabileceği üzere burada "gösterme" kelimesi İslam düşüncesinin salt tarihsel gerçekliğini teşhir etmekten ziyade, onun bizler önünde açtığı düşünme imkanlarına işaret etme çabasını temsil etmektedir. Bu bakımdan *İslam düşüncesine* giriş çalışmaları ile *İslam düşünce tarihine* giriş çalışmaları

arasında fark vardır; zira bu ikinci tür çalışmalarda "tarih", İslam düşüncesinin modern okurlar karşısına çıkarken dayandığı bir zemin işlevini görmektedir. Kuşkusuz burada "tarih" denen zemin de hayli muğlak bir mahiyettedir; zira İslam düşüncesini "tarihsel olgular tarihi", "sorular ve cevaplar tarihi", "düşünürler tarihi", "fikirlerin sosyal, siyasi, kültürel vs. ortamlarla karşılıklı oluşum ve etkileşim tarihi", "klasik eserler tarihi" gibi çok farklı açılardan tarih zemini üzerinde anlamak ve araştırmak mümkündür.

Ne var ki "tarih" zemini üzerinde İslam düşüncesinin farklı boyutlarını irdelemek her zaman mümkün ve çok gerekli olsa da, bir *bilim olarak* tarihe öncelik atfedildiği ve İslam düşüncesinin "gerçekleşmiş, tarihsel somutluk kazanmış, söylenmiş" boyutu sürekli ön planda tutulduğu için bu düşüncenin "henüz gerçekleşmemiş, tarihsel somutluk kazanmamış, henüz söylenmemiş" boyutları arka planda kalmaktadır. Daha kestirmeden söylersek, İslam düşüncesini "tarihsel olarak tespit edilebilirlik" kategorisi içine sıkıştırmak, onu artık "düşünce" olmaktan çıkarıp "zaten düşünülmüş bir şey" durumuna indirgemektir. Bu haliyle tarih zemini üzerinde İslam düşüncesine dair araştırmalar "zaten düşünülmüş olan" ın yeniden tespiti ve düşünülmesi çabasına dönüşmektedir.

Buna karşın İslam düşüncesini bir "düşünce hadisesi" olarak ele almak nasıl mümkündür?

Burada sözü edilen "imkan" sorununun hala hangi zemin içinde anlam kazanacağı bir başka sorudur. Sözgelimi bir metafizikçi, düşüncenin kendisini düşünmesi ya da kendi kesinliğini keşfetme çabası olarak metafiziği, İslam düşüncesini bir düşünce hadisesi olarak ele almanın imkanı olarak kabul edebilir. Benzer şekilde bir kelamcı İslam vahyinin ya da ima-